

можна використовувати в позаурочний час та з метою пропедевтики. Дослідження шляхів здійснення такої роботи може бути здійснене в наступних наукових розвідках.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Фізика. Астрономія 7-12 класи. – Ірпінь: Перун, 2006. – 80 с.
2. Усова А.А. Формирование обобщенных умений и навыков // Народное образование. – 1973. – №3. – С. 13-14.
3. Гальперин П.Я. Психология мышления и учения о поэтапном формировании умственных действий / Исследование мышления в сов. психологии / Под ред. Е.В. Шороховой. – М.: Просвещение, 1965. – С. 259-276.
4. Заболотний В.Ф., Піщенко О.В. Дидактична комп'ютерна гра як засіб організації навчально-виховного процесу // Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. – 2008. – №1. – С. 114-117.

УДК 37.025

В.І. Луценко

ВЗАЄМОДІЯ МОВНОЇ СИСТЕМИ І КОНТЕКСТНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ОСНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ У ВИСЛОВЛЮВАННЯХ УЧНІВ 6 – 7 КЛАСІВ

У статті проаналізовано взаємодію мовної семантики слова й умов його реалізації у процесі формування мовленнєвої семантики слова в тексті.

This article deals with language semantics of adjective and conditions of its realisation in the context.

Нині система освіти зорієнтована на формування комунікативної компетенції школярів, тобто формування здатності розв'язувати за допомогою мовних засобів комунікативні завдання в конкретних формах та ситуаціях спілкування. Ефективність процесу формування комунікативної компетенції залежить від усвідомлення учнями мовлення як спілкування за допомогою мовних засобів, осмислення у процесі навчання особливостей функціонування різних мовних одиниць у мовленні, їх конструктивної і стилістичної ролі.

Однією з актуальних проблем сучасного мовознавства є вивчення функційного потенціалу мовних одиниць різних рівнів. Саме у процесі функціонування розвиваються і збагачуються функції мовних одиниць, їхні системні відношення, формується “механізм пристосування” цих одиниць до потреб мовленнєвої ситуації. З іншого боку, мовні одиниці функціонують у тексті, тому вивчення їхніх функційних можливостей дає змогу глибше пізнати природу тексту.

Проблеми формування комунікативної компетенції на якісно новому рівні торкалися свого часу В.Мельничайко, Л.Паламар, М.Пентилюк, Л.Скуратівський, Г.Шелехова та інші. Однак і далі лишаються недостатньо опрацьованими деякі питання змісту роботи над засвоєнням повнозначних частин мови на засадах функціонально-стилістичного підходу.

Метою статті є теоретичне обґрунтування взаємодії й умов реалізації лексико-семантичного аспекту функціонування прикметників з граматико-стилістичним, розробка вправ, у яких реалізуються зазначені вище аспекти. Серед завдань – з'ясувати основні властивості прикметників у текстах різних стилів, показати взаємодію системи мовної семантизації прикметників, що дає змогу встановити зв'язок між значенням слова і позначуванним явищем, лексичну сполучуваність, умови функціонування в мовленні.

Слово є словом оскільки воно має значення. Головна функція значення – економно й ефективно натякати на достовірний позамовний зміст, на спеціальне значення, що є у

людському досвіді. Реалізація цієї функції здійснюється словом у взаємодії з іншими елементами мовної системи. Так, лексичне значення слова *благословенний* – 1. *Багатий, щедрий, життєдайний*” виникає тільки в атрибутивному сполученні. Розширення ж контексту за рахунок сполучуваності із залежним від прикметника іменником разом з новою граматичною характеристикою (можливість вживання в короткій формі) є ознакою вживання лексеми в значенні 2. *Щасливий, радісний*”. Пор. *Пшениця походила, значить, місце благословенне...*(І.Нечуй-Левицький). – *Благословен той день у спільному труді, благословенний звук пісень із уст робітників, що вічно молоді!* (М.Тарновський).

Як відомо, найголовніша функція слова (як знака) – актуалізація загального поняття: “Уточнення ж цього поняття здійснюється завдяки дії інших чинників (словесний контекст, середовище використання)” [7: 57]. Ведучу роль у семантиці слова відіграє його головне значення, яке визначається як найменш синтагматично зумовлене. Таким головним значенням у структурі слова виступає вільне номінативне значення. Всі останні типи лексичного значення виявляються по відношенню до нього опосередкованими [1].

Лексико-семантичний аспект прикметників досліджували О.Безпояско, А.Грищенко, Н.Костусяк, І.Пасічник, М.Плющ та ін. Тип лексичного значення як категорію лексичної семантики вчені розглядають у його зумовленості різними видами внутрішньосистемних відношень, відзначаючи при цьому вузькість і однозначність такого тлумачення. Трагування може бути доповнене вивченням відношень між лексемою як системно-структурним об’єктом і її оточенням. Особливо значущим виявляється таке доповнення для розуміння закономірностей функціонування лексеми.

Визначення лексеми як сукупності всіх форм і значень, властивих одному й тому ж слову у всіх його вживаннях і реалізаціях, дозволяє віднести її до системи, оскільки вимогам системи відповідають основні мовні одиниці, що є “цілісним об’єктом, що являє собою впорядковану множину змістовних елементів, співвідносних з множиною елементів формального вираження” [2: 13]. Для лексеми як системи виявляються значущими відношення: 1) до трьох структурних типів об’єднань слів, до складу яких вона входить (структурно-семантичний тип повнозначних слів, лексико-граматична категорія – частина мови, лексико-граматичний розряд у межах частини мови). Так, належність прикметників до структурно-семантичного типу слів-назв, пов’язана з двома основними типами мовної семантики, пояснює наявність у них номінативного значення; 2) до граматичних характеристик слова; 3) до синтаксичних конструкцій, до складу яких вона входить. Так, функціонування лексеми може бути обмежене певними типами словосполучення (у слів з конструктивно зумовленим значенням) або позицією і синтаксичною роллю у структурі речення (у слів з синтаксично зумовленим значенням); 4) до елементів лексичного контексту. Контекстно зумовленим є будь-яке значення слова; 5) до елементів мовленнєвої ситуації, що враховує позамовні соціальні чинники і їх відображення у свідомості мовця і слухача; 6) до явищ реальної дійсності.

Як одиниця власне лексичного рівня слово визначається перш за все унікальною функцією – бути засобом номінації, називання різних явищ дійсності. Для реалізації словом його номінативної функції важливо враховувати характер відношення лексеми до явищ реальної дійсності, її безпосередню спрямованість на предмет. У тому випадку, коли враховуються інші елементи позамовного середовища слово може втратити таку спрямованість і відповідно виконувати вже іншу функцію. Так, потреби в заперечній емоційній оцінці відомих суспільних явищ викликали необхідність вживання слова **сталінський** в емоційно-оцінній функції.

Усі наведені відношення являють собою відношення між лексемою як системою і її середовищем. Взаємодія системи і середовища спрямована на реалізацію тієї чи іншої функції.

Як одиниця власне мовної системи, призначеної для задоволення потреб спілкування, слово є основним будівельним матеріалом висловлювань. Цю функцію слово виконує шляхом входження до складу спеціально для цього призначеного синтаксичного зразка.

Слова “можуть або вільно, без будь-яких обмежень входити до складу зразка, або підходити до нього вибірково” [5: 41]. Таким чином, реалізуючи функцію формування речення, слово вступає у взаємодію з таким середовищем, як тип речення, синтаксична позиція.

У взаємодії лексеми як вихідної системи з певним середовищем створюється тип лексичного значення і виявляються його певні властивості. Так, для слова у вільно-номінативному значенні найбільш значущими виявляються елементи парадигматичного середовища. Реалізуючи ту чи іншу функцію у взаємодії із середовищем, лексема виявляє і прагматичну спрямованість властивого їй значення, оскільки саме “добором слів і характером їх розташування у зв’язному тексті визначається стилістичне й експресивне забарвлення повідомлення в цілому” [5: 39]. Для реалізації словом прагматичної функції виявляються значущими елементи мовленнєвої ситуації – прагматична установка і модальність, – спеціалізованим способом вираження яких виступає експресивно-стилістичний тип значення. Таким чином, можна передбачити існування зумовленості між середовищем, функцією і типом лексичного значення слова.

Зупинимося детальніше на такому типі середовища, як контекст. Відзначимо, що контекст розглядається нами і в операційному плані – як лінгвістична опора у вивченні мовних одиниць, тобто під контекстом розуміється відрізок тексту, у межах якого однозначно виявляється семантична і функціональна значущість лексеми. Матеріалом контексту пропонуються якісні й оякішені прикметники. Мінімальним контекстом для них є атрибутивне словосполучення з іменником у ролі головного слова, розширеним мінімальним контекстом – наявність у прикметника, крім означуваного іменника, ще й залежного слова.

Означальний характер семантики прикметників зумовлює чітке вираження зв’язності значень, підвищену залежність від контексту. У різних контекстуальних умовах якісні прикметники реалізують дві різні функції: характеристичну і специфічну.

У відносних прикметниках в умовах нетипового для них мінімального розширеного контексту розвивається якісність і вони відповідно можуть виконувати характеристичну функцію: *мідний лицем (писар)*. При цьому створюється тип зв’язаного лексичного значення. Функціонування прикметника у наведеному прикладі у поданому значенні обмежене послідовним набором ключових слів або в умовах мінімального контексту (*мідне лице*), або в мінімально розширеному контексті (*мідний лицем писар*), де ключовим виступає залежний іменник. Вибір контексту у цьому випадку можна пояснити з позиції комунікативного синтаксису, згідно з яким значення слова пристосовується до виконання одного з двох завдань: ідентифікації або предикації. У випадку *мідне лице, важкий характер* реалізується предикативна функція значення слова. Введення в контекст залежного від прикметника іменника – *мідний лицем писар* робить прикметник мідний здатним називати предмет повідомлення, тобто в цьому випадку реалізується ідентифікуюча функція.

Розглянемо роль контексту у стильовому функціонуванні слів. Існує уявлення про зумовленість відбору і використання мовних засобів функціональними підсистемами мови. Типи лексичних значень таких слів, що мають функціональну маркованість, оцінюються як функціонально відзначені. Функціональна маркованість може бути відсутня в умовах мінімального контексту і з’являтися у мінімально розширеному контексті. Наприклад: *слаба людина*, нейтр.; *слабий здоров’ям*, розм.; *слабий очима*, розм.; *слабий ногами*, розм. Функціональні можливості можуть бути зумовлені розширенням сполучуваності, що склалася в загальномовному вживанні [6]. Так, у прикладі “*Вперті на морозі горіли в небі зорі*” порушення стандартів використання прийнятої сполучуваності через зіставлення незіставних понять породжує експресію прикметника.

Одна з основних функцій контексту – вияв лексичного значення слова. У випадках реалізації значення слова в межах вузького контексту, обмеженого тематичною групою ключових слів, створюється лексично зв’язаний тип значення, в умовах суворо послідовних обмежень – фразеологічно зв’язаний [3].

Зазвичай під час визначення лексичного значення слова мова йде про мінімальний контекст. Однак бувають випадки, коли функціонування слова у поданому значенні виявляється можливим тільки в контексті, що включає залежний від прикметника елемент. Наприклад, *місце, зручне для сидіння – місце, зручне для землеробства; близькі люди – люди, близькі до мистецтва; симпатична дівчина – симпатична мені дівчина*. У таких випадках роль ключового слова виконує залежний від прикметника іменник, а не означуваний. Контекст як середовище включає тільки ті елементи, “що являють собою зумовлене і зумовлююче оточення вихідної системи” [2: 17]. Тому не всі елементи контексту можуть входити до середовища; у наших прикладах це тільки ті, що виконують роль ключового слова.

Подаємо зразки вправ, побудованих з урахуванням лексико-семантичного та граматики-стилістичного аспектів засвоєння прикметників у шостому класі.

- Прочитайте початок передової статті “Наше місто, наше село”, надрукований у газеті “Паросток”. Виділіть прикметники. Поясніть їхню стилістичну роль у створенні розмови з читачем.

З чого починається для кожного з нас Батьківщина? Як співається в улюбленій пісні, з малюнка в букварі. Та це з батьківського дому, з міста, з села, вулиці, де ми народилися, росли, нині живемо. І хай це буде великий індустріальний центр або робітниче містечко, що тільки-но звільняється від ринтувань, сучасне фермерське село чи зелений гірський присілок, – вони однаково рідні нам, близькі. І щоразу, повертаючись сюди з поїздки, відраджень, ступаючи на рідні вулиці, в душі промовляє кожен з нас: “Ну, от я і дома”.

(З газети).

- Прикметники називають характерне в тій чи іншій особі, в тому чи іншому предметі, явищі. Подивіться, як М. Рильський майстерно використовує прикметники для розкриття найрізноманітніших особливостей творчої діяльності видатної української співачки Марії Литвиненко-Вольгемут і поезії Т.Шевченка в сприйнятті класиком української музики М. Лисенком.

*І.Творчий діапазон Марії Іванівни дуже широкий – і в згоді з цим дуже великий її репертуар. **Пристрасна** Купава в “Снігуроньці”, **мрійна** Тетяна в “Свгенії Онегіні”, **прекрасно-тужлива** Ярославна в “Утопленій”, **трагічно-нещаслива** мати в “Тарасі Бульбі”, **добродушно-сварлива** Одарка в “Запорожці за Дунаєм”, **скорботно-любляча** Наймичка в однойменній опері, **палка** Аїда і **простосердна** Галька, **чарівна** Валентина в “Гугенотах”, **величні** героїні вагнерівських опер... Які різноманітні образи – і які яскраві!*

*II. Для всього різнобарвного моря Шевченкової поезії, – від **лагідного** “Садок вишневий”, **елегійного** “За сонцем хмаронька пливе”, **сумного** “Ой, одна я, одна”, **гірко** “Огні горять” – до **відчайдушно-веселого** “Од села до села”, **урочистого** “Ой Дніпре, наш Дніпре”, **патетичного** “Моліться, братія”, **фантастично-жахливого** “Понад полем іде”, **стихійно-широких** “Гамалії” та “Івана Підкови”, **гнівного** “Івана Гуса”,--знаходив М.В. Лисенко струни в своєму серці.*

- Розкрийте переносне значення вжитих О.Гончаром якісних і відносних прикметників.

I. Пароплав ішов по Дніпру вниз. Пружний вітерець дихав йому назустріч прісною свіжістю великих вод, тонким прянистим духом далеких степів.

Вода, вода, вода! До найвіддаленіших степових балок наповнився нею весь плавневий край. Там, де були річки, переправи, де шуміли правічними вербами урочища Вовчиха, Темне, Скарбне, всюди тепер розлилося молоде степове море, бушуючи на вітрах, викидаючи під час штормів на берег величезне корчомаччя неліквідних верб.

(О. Гончар).

Таким чином, проведений аналіз взаємодії мовної семантики слова й умов його реалізації у процесі формування мовленнєвої семантики слова в тексті доводить важливість проблеми та вказує на необхідність продовження дослідження в даному напрямку, зокрема через розробку відповідних вправ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії. – К.: Наукова думка, 1991. – 171с.
2. Бондарко А.В. Опыт лингвистической интерпретации соотношения системы и среды // Вопросы языкознания. – 1985. – № 1. – С.13-23.
3. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – М.: Высшая школа, 1986. – 639 с.
4. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. – К.: Наукова думка, 1978. – 207 с.
5. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – 435 с.
6. Мельничайко В.Я. Аспекти лінгвістичного аналізу художнього тексту // Дивослово. – 1999. – № 9. – С.11-15.
7. Новий тлумачний словник української мови: У 3 томах / Укл. В.Яременко, О.Сліпушко. – К.: “Аконіт”, 2006. – 2714с.

УДК 372.36

С.І. Макаренко

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПРОЦЕСУ РОЗУМІННЯ ЗНАЧЕННЯ СЛІВ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ

У статті розкрито процес становлення розуміння значення слів дітьми та з'ясовано особливості взаємозв'язку розуміння значення слів і їх активного використання дошкільниками.

In clause process of becoming of understanding of a word meaning by children and findings-out of features of interrelation of understanding of a word meaning and their active use by schoolboys is opened.

Лексика найповніше і найточніше репрезентує особу мовця, його розумовий розвиток, рівень його претензій і можливостей, стан його загальної і мовної культури. Отже, головне в мовленні – його змістовність, багатство і різноманітність лексики.

Однією з важливих умов свідомої будови мовлення у дітей є якісне освоєння лексики: формування розуміння семантичного значення, смислової структури слів, уміння добирати найбільш доцільні для конкретного висловлювання слова. Тому одним із першочергових завдань методики збагачення словника є з'ясування етапів та закономірностей засвоєння дітьми значення слова, пошук найбільш ефективних шляхів розкриття його семантичного боку, а також збагачення словника дітей у процесі різноманітних видів діяльності.

Центральна ідея нашого дослідження полягає у вивченні можливостей розвитку, збагачення словника дошкільників засобами образотворчо-мовленнєвої діяльності. Результати аналізу літературних джерел засвідчили існування різноманітних наукових підходів дослідження становлення і розвитку словника дітей, у т.ч.: шляхом визначення вікових етапів засвоєння системи рідної мови; аналізу кількісних змін лексичного запасу дітей, етапів розуміння мови дітьми, особливостей розвитку пасивного й активного словника, відсоткового вмісту в ньому різних частин мови, а також через класифікацію типів висловлювань дітей. Для нас є важливим процес розкриття й поглиблення розуміння смислового боку слова, значень слів у дітей.

Мета статті – розкрити процес становлення розуміння значення слів дітьми та з'ясувати особливості взаємозв'язку розуміння значення слів і їх активного використання дошкільниками.

Поняття “розуміння” прийшло в педагогіку з герменевтики та, частково, з соціології і психології, його багатоплановість вимагає враховувати той контекст, в якому той або інший автор розглядає це поняття. Розуміння виступає як спосіб, процес, результат, підсумок, як